

(1434?) войскі Свідрыгайлы не змагі ўзяць замак, а горад быў зноў спалены. У часы панавання Вітаўта Л. працягвала заставацца важным ваенна-адм. цэнтрам ВКЛ. У 1396—98 у Л. жыў са сваім дваром выгнаны Цімурам хан Залатой Арды Тахтамыш, у 1411—12 — яго сын Джэлаал-ад-Дзін, які камандаваў татарскімі атрадамі войска ВКЛ у Грунвальдскай бітве 1410, у 1434—43 — унук (?) Тахтамыша Аза-Гірэй. Старастам Л. ў 1-е дзесяцігоддзе 15 ст. Нарбут называе Якуба з Селіцы. У часы панавання Казіміра і Аляксандра ўладу ў Л. і Лідскім пав. здзяйсняюць велікакняжацкія намеснікі (з 1-й пал. 16 ст. дзяржаўцы). З 1413 Л. ў складзе Віленскага ваяв., часта згадваецца ў ліку «віленскіх двароў», хоць, паводле М.К.Любаўскага, прамых указанняў на яе падпарадкаванасць віленскаму ваяводзе ў дакументах няма. С.Александровіч на аснове згаданых у грамаце вял. кн. Казіміра «данин ... с корчом лідскіх» (1486) залічае Л. ў разрад гар. цэнтраў ВКЛ. Аднак нязначны эканам. патэнцыял Л. досыць ясна характарызуецца памерамі падатковых выплат. Напрыклад, у 1566—67 уся Лідская дзяржава прыносіла прыбытак у 94 капы і 11 грошаў, а сярэбшчына з Л. ў 1551 складала 20 коп, такім чынам, Л. знаходзілася ў 5-м дзесятку гарадоў ВКЛ.

Пабудова першай правасл. царквы ў Л., паводле Нарбута, сінхронна ўз'ядзенню замка (1320-я г.), дзе яна і знаходзілася. У 1360-х г. у Л. існавала французская місія, а ў 1387 Ягайла заклаў у Л. адзін з першых касцёлаў у ВКЛ. Касцёл знаходзіўся на падзамчы і згарэў у 1392 пры нападзе крыжакоў. У 1397 пабудаваны новы касцёл, пры якім зноў адчынена французская місія. Гэты касцёл згарэў у 1406, калі Л. была спустошана смаленскім кн. Юрыем Святаславічам. У 1524 згадваецца аб існаванні ў Л. яшчэ адной правасл. царквы, акрамя замкавай. Апошняя ў 1533 была перанесена з замка ў горад і асвечана ў імя св. Георгія. У сярэдзіне 16 ст. ў Л. з'явіліся кальвіністы, прычым іх колькасць неўзабаве так павялічылася, што Лідскі касцёл быў некаторы час зачынены з-за недахопу вернікаў.

У 1565—66 Л. стала цэнтрам павета Віленскага ваяв., які павялічыўся за кошт памежных тэрыторый Троцкага

ваяв. (Эйшышкі, Радунь, Васілішкі і інш.). 17.9.1590 Л. атрымала каралеўскую граматы на самакіраванне паводле магдэбургскага права, герб, права на штотыднёвыя таргі і 2 кірмашы ў год (пацвярджальныя граматы былі выдадзены ў 1640, 1670 і 1729). У 1655 Л. захоплена казацкімі атрадамі Залатарэнкі, у 1657—58 у горадзе была эпідэмія, у 1559 спалены войскам кн. І.А.Хаванскага (замак быў узяты штурмам). З прычыны поўнага заняпаду Л. ў 1676 вызвалена на 4 гады ад усіх дзярж. падаткаў і павіннасцей. У 1670 адбыўся вял. пажар. У інвентары 1680 пералічаны структураўтваральныя элементы горада: замак; замкавы (старасцінскі) двор за ручаём Каменка (раён сучасных вул. Камсамольскай, Чапаева, Астроўскага), прадмесце Зарэчча за ракой Лідзеяй (раён сучасных вул. Энгельса, Калініна, Беларускай) і ўласна горад — рынак і 4 вуліцы (тэрыторыя на Пн ад замка, паміж сучаснымі вул. Савецкай, Ламаносава, Перамогі і Фабрычнай). У пач. 17 ст. ўпамінаюцца яшчэ 2 правасл. царквы: Прачысценская ў Зарэччы і св. Спаса ў горадзе. Апошняя была аднята «на унію», але ў 1633 вернута праваслаўным каралеўскім указам у ліку 19 інш. цэркваў і манастыроў ВКЛ. У 1672 у Л. заснаваны кармеліцкі кляштар. Асн. заняткам гараджан было земляробства, рамеснікаў у горадзе было вельмі мала, гандаль фактычна абмяжоўваўся штотыднёвымі таргамі і двума дзесяткамі корчмаў. У час Паўн. вайны 1700—21 Л. тройчы руйнавалася шведскімі войскамі (1702, 1706, 1708). У 1756 у горад перанесены з Воранава піярскі калегіум (гл. *Лідскі піярскі калегіум*). У 1750—70-х г. на

новым месцы пабудаваны фарны касцёл (раней быў на падзамчы). Планіровачная структура Л., паказаная на планах канца 18—пач. 19 ст. (1 асн. вуліца, 3 або 4 меншых, трапецападобная плошча перад замкам, няправільная паўавальная рыначная плошча, хаатычнасць забудовы ў цэлым), сведчыць аб стыхійным характары яе развіцця, падпарадкаваным толькі 2 зыходным элементам гіст. тапаграфіі горада — замку і дарозе, што вяла ў паўн. напрамку, пазней пераўтворанай у асн. вуліцу. Аналіз планаў Л. ў кантэксце гіст.-геаграфічнай сітуацыі рэгіёна дазваляе зрабіць выснову, што замак як элемент планіроўкі ў дачыненні да дарогі носіць першасны характар, што сустрэкаецца досыць рэдка. У 1792 у Л. 1243 жыхары, 242 дамы. Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (1795) у складзе Рас. імперыі.

Літ.: Ліда: Ист.-экон. очерк. Мн., 1976; Краўцэвіч А., Трусаў А. Археалагічнае вывучэнне Лідскага замка і г. Ліды // 3 глыбі ваякоу: Наш край. Мн., 1992; Наш радавод. Кн. 6. Ліда, 1994; Памяць: Ліда. Лідскі раён: Гіст.-дакумент. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Мн., 2004.

Расціслаў Баравы.

Лідскі замак. Пабудаваны ў 1330-я г. ў *Лідзе* з бутавлага каменю і цэгля. Уваходзіў у лінію супрацькрыжацкай абароны Новагародак—Крэва—Меднікі—Трокі. За аснову замка ўзяты тып абарончага збудавання кастэль. Замак пастаўлены на насыпным пячаным узгорку (вышыня 5—6 м), быў абкружаны балоцістымі берагамі рэк Лідзея і Каменка, з Пн — ровам шырынёй каля 20 м, які злучаў гэтыя рэчкі і аддзяляў замак ад горада. Пазней (відаць, у 16—

Лідскі замак
Гравюра паводле малюнка Н.Орды.

17 ст.) у сістэму перадамкавых умацаванняў з У ўключана штучнае возера. Замак у плане — няправільны чатырохвугольнік (93,5 x 83,5 x 80 x 84 м) з 2 вуглавымі вежамі. Асн. абарончае значэнне мелі пастаўленыя на невысокім падмурку сцены вышынёй 12 м, таўшчынёй унізе 2 м, уверх 1,5 м. Уверх сцены пераходзілі ў баявую галерэю, мураваная сценка якой не выступала за паверхню замакавага муру і мела адзін рад байніц, што размяшчаліся на адлегласці 2,4 м адна ад адной. Памост галерэі апіраўся на драўляныя бэлькі. Ад паўд.-зах. вежы (пабудавана ў 1-й пал. 14 ст.) захаваліся толькі падмуркі, зробленыя без перавязкі з замаккавымі сценамі, але на адным узроўні з падмуркамі апошніх. Гэта сведчыць пра адначасовасць пабудовы замака і вежы, якая ў плане была квадратная (11,3 x 11,3 м). Яе падмуркі (шырыня каля 3 м, глыбіня да 70 см) складзены з вял. і сярэдніх камянёў. Паўн.-усх. вежа (пабудавана ў канцы 14—пач. 15 ст.) мела выгляд пераходнага рознабаковага чатырохвугольніка (12 x 12,5 x 12,3 x 12,15 м) і была прыбудавана да замаккавых мураў без перавязкі. Падмуркі вежы закладзены на 70—80 см глыбей за

замкавыя сцены, што сведчыць пра розны час іх будаўніцтва. Вежа мела арачны ўваход з боку двара і ўсходы ў тоўшчы зах. сцяны шырынёй 1 м з драўлянымі прыступкамі. У паўн., усх. і паўд. сценах захаваліся пячынны нішы, якія служылі для ацяплення верхніх паверхаў. Першы паверх быў перакрыты крыжовым скляпеннем. Абедзве вежы мелі шатровыя дахі і не выступалі за перыметр сцен. У Л.з. вялі 3 уваходы, 2 з якіх размяшчаліся ва ўсх. сцяне. Меншая брама шырынёй 2,5 м і вышынёй 3 м завяршалася стральчатой аркай і служыла для штодзённага карыстання; большая брама шырынёй каля 4,5 м і вышынёй да 6 м выконвала ролю параднай. Над яе паўцыркульнай аркай размяшчаўся ляпны картуш з выявай дзярж. герба ВКЛ — «Пагоні». Паўд. сцяна замака прарэзана на вышыні каля 2 м ад зямлі скразным праёмам з паўцыркульнай аркай — запасным ходам для раптоўных вылазак гарнізона або скрытага выхаду ў крытычныя моманты абароны. Замкавыя і вежавыя муры складзены ў асн. з палыяных камянёў, вонкавыя паверхні зроблены з вялікіх, часам абчасаных валуноў. Прамежкі паміж валунамі запоўнены ка-

меннымі асколкамі на вапнавым раствору. Забутоўка паміж «шчокамі» сцен рабілася з дробных камянёў. Цэглу выкарыстоўвалі толькі для асн. элементаў канструкцыі і архітэктурных дэталей. З яе зроблены куты замаккавых і вежавых мураў, дэкаратыўныя паясы на фасадах сцен, аркі, скляпенні, сценкі байніц. Вапнавы раствор, на якім пакладзена цэгла, меў дамешкі са жвіру і дробных камячыкаў, таўшчыня швоў 2—3 см. На замаккавым двары размяшчаліся правасл. царква (у 1533 перанесена ў горад), жылыя і гасп. пабудовы, у т.л. дом каманданта замака, казармы, склады, калодзежы, з 1568 — суд архіў, астрог. Жылыя памяшканні былі на верхніх паверхах вежаў. Археалагічныя даследаванні Л.з. праводзілі М.А.Ткачоў (1970), А.А.Трусаў (1977—78, 1980, 1985), А.К.Краўцэвіч (1986—87). У 1920-я г. зроблена частковая, у 1982 — поўная кансервацыя Л.з. Вядуцца работы па рэстаўрацыі сцен і вежаў замака.

Літ.: Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст. Мн., 1978; Трусаў А.А. Старадаўнія муры адраджэнне: Мінулае і сучаснасць Лідскага замака. Мн., 1990; Краўцэвіч А., Трусаў А. Археалагічнае вывучэнне Лідскага замака і г. Ліды // 3 глыбейваю: Наш край. Мн., 1992.

Міхась Ткачоў, Алег Трусаў.

Лідскі павет, адм.-тэр. адзінка ў ВКЛ у 15—18 ст. Цэнтр — г. *Ліда*. Папярэднікам Л.п. было Лідскае намесніцтва, вядомае з 1382, калі ім кіраваў фаварыт вял. кн. Ягайлы Вайдзіла. З 1413 уваходзіла ў *Віленскае ваяводства*, часам выступала пад назвай «павет». Ахоплівала дзярж. сёлы, што належалі непасрэдна да Лідскага замака, і ўладанні мясц. баяр-шляхты, якія выходзілі на вайну ў складзе Лідскай харугвы. У попісе войска ВКЛ 1528 фігуруюць каля 80 такіх дробных землеўладальнікаў, з якіх 37 ішлі ў войска асабіста, а астатнія выстаўлялі разам 49 коннікаў. Пасля адм.-тэр. рэформы 1565—66 да Лідскага намесніцтва далучаны суседнія Астрынскае, Васілішскае, Радунскае і Эйшышскае намесніцтвы, якія раней адносіліся да *Троцкага ваяводства*, а таксама буйныя панскія вотчыны: Беліца, Дакудава, Жалудок, Жыжма, Жырмуны, Ішчолна, Сялец, Шчучын і інш. Іх агульная тэрыторыя ўтварыла Л.п. з фіксаванымі ме-